

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

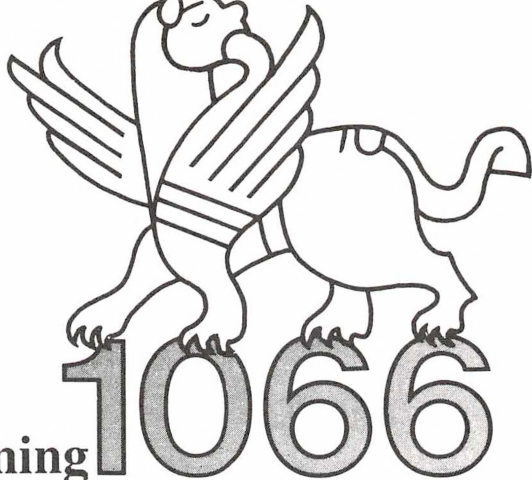
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
Historisk Forskning

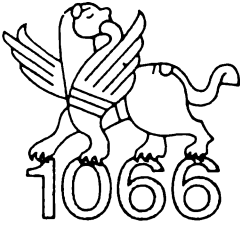
---

21. Årgang

Nr. 4

Tidsskrift for Historisk Forskning

21. Årgang. Nr. 4

1991

Syphilus - den dystre fårehyrde <i>ved Johannes Fabricius</i>	3
Den "adfærdsvanskelige" bisp <i>ved Per Jakobsen</i>	14
Trolddom i Danmark - en anmeldelse <i>ved Michael Bregnsbo & Jørgen Mikkelsen</i>	23
Historiens ansigter - en anmeldelse <i>ved Michael Bregnsbo</i>	28

Forsidebilledet:

Den "adfærdsvanskelige" bisp i en from attitude. Detaljer fra altertavlen i Nørholm kirke ved Ålborg - hvor biskop Jens Andersen Bældenak indtager en central figur. Et større udsnit af altertavlen ses inde i bladet. (Foto: Per Jakobsen)

Syphilus - den dystre fårehyrde

Af lektor, dr. phil. Johannes Fabricius

"Syphilus først fik hæslige bylder og væskende vunder.

Søvnløse nætter, forvredne, svulmende, smertende lemmer.

Han, dens første offer, gav navn til den hæslige sygdom.

Bønderne kalder den syphilis efter den trodsige hyrde."

Girolamo Fracastoro: Syphilis sive morbus gallicus, III, 329-32.

I perioden mellem 1450 og 1550 sprængte den vesteuropæiske kultur det middelalderlige verdensbillede og gennemførte med renæssancen en række revolutionære forandringer inden for filosofi og videnskab, kunst og religion, teknologi og kommunikation. Opfindelsen af bogtrykkerpressen, opdagelsen af Amerika og af en sejlroute til Det fjerne Østen, den heliocentriske model for sol- og planet-systemet, udviklingen af renæssancekunsten, grundlæggelsen af den moderne lægevidenskab og gennemførelsen af den protestantiske reformation fandt alle sted inden for dette korte tidsrum. En stjernehætte af navne markerer disse kulturelle bedrifter, som hører til de betydeligste i den menneskelige historie: Gutenberg, Columbus, Vasco da Gama, Magellan, Kopernikus, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Paracelsus, Vesalius, Luther og Calvin.

De skibe, som stod ud på verdenshavene fra de vesteuropæiske havne i slutningen af 1400-tallet, indvarslede opdagelsernes

tidsalder, som åbnede verden for Vesten og førte til opkomsten af en blomstrende klasse af købmænd, redere og fabrikanter i de voksende byer. Den begyndende højkonjunktur udfoldede sig inden for et senmiddelalderligt miljø, hvor Vestens indbyggere nød en frihed mellem kønne, hvis lige ikke var set siden antikkens dage. Badstuerne i 1400-tallet, hvor mænd og kvinder badede nøgne sammen, er et vidnesbyrd om denne seksuelle frihed, som tillige afspejlede sig i en udbredt promiskuitet inden for alle samfundslag. Selv gejstligheden deltog i denne liberalisering af sæderne med renæssancepaverne i Rom som et fremtrædende eksempel.

Det syfilistiske chok

Så kom det syfilistiske chok, netop som renæssancen var ved at komme til fuld udfoldelse. Den epidemiske karakter af den nye kønssygdom og dens virulens forvandlede med ét slag de promiskuøse sæder til en dødelig fare. Badstuerne var de første, som mærkede virkningerne, og deres lukning efterfulgtes af restriktive forholdsregler over for bordeller og prostituerede i næsten alle europæiske byer. Snart fik renæssancens mikrober virkninger også inden for religion og moral. Martin Luther (1483-1546) og Jean Calvin (1509-1564) styrede udviklingen af den protestantiske etik i retning af seksuel puritanisme, og modreformationens teologer fulgte villigt i deres fodspor.

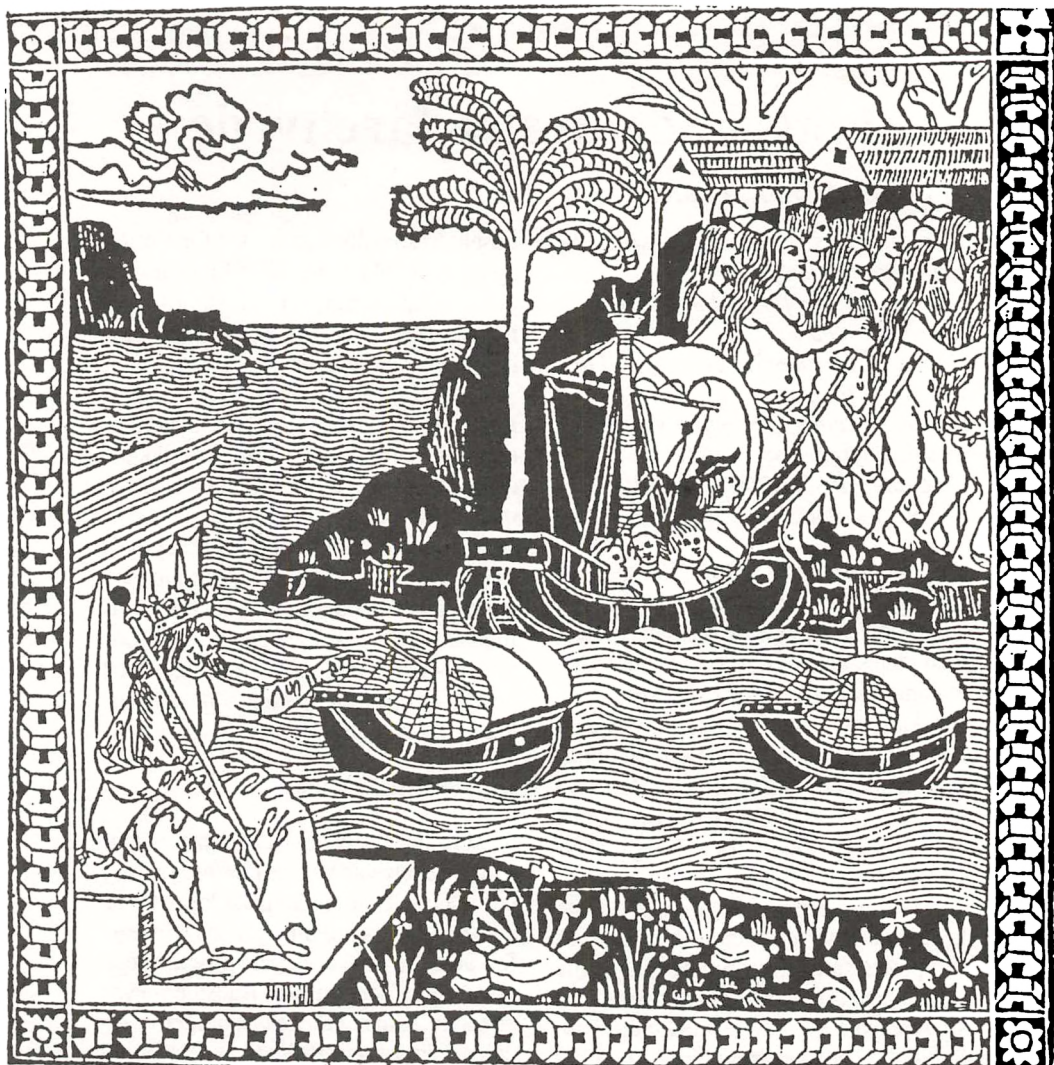

Fig. 1. Columbus lander 1492 med sin karavel på en af de vestindiske øer, mens den spanske konge "inddrager" området. Træsnittet er fra en florentinsk udgave 1493 af Columbus' brev om sin opdagelse af den nye verden. Bogtrykkerkunsten udbredte nu nyhederne næsten lige så hurtigt, som de blev skabt. Informationsekspllosionen inden for renaissanceen modsvarer dens revolution af kommunikationsmidlerne. Nu bragtes ikke blot karavelleer rundt om jordkloden, men også de smitsomme sygdomme. Fra Europa spredtes mæslinger, røde hunde og kopper til indianerne i Amerika, hvor de fremkaldte folkesygdomme. Og da Columbus og hans mandskaber hjembragte syfilis til Europa, bredte den sig som en steppebrand over hele kontinentet. Vasco da Gama's samtidige opdagelse af en søvej syd om Afrika til Østen bragte syfilis til Indien i 1498. Omkring 1500 dukkede den op i Canton, Kina, og i 1512 var sygdommen nået til Kioto, Japans daværende hovedstad. På nogle få årtier var syfilis blevet spredt globalt.

Luther og Calvin fremhævede ægteskabets guddommelige karakter og bandlyste enhver form for seksualitet uden for ægteskabet. I 1522, da syphilis hærgede over hele Europa, holdt Luther en "prædiken om ægteskabet", hvori han rasede: "Nu påhviler det øvrigheden og det verdslige sværd at slå ægteskabsbryderne ihjel, thi den, som bryder sit ægteskab, han har allerede skilt sig selv fra livet og er at agte for et dødt menneske. ... Og dér hvor øvrigheden er slap og efterladende og ikke dræber, dér kan ægteskabsbryderen drage til et andet fjernt land og gå på frierfodder, hvis han ikke kan nære sig. Men det ville være bedre, hvis man for at undgå det dårlige eksempel gjorde kort proces med ham." ("Aber es were besser, todt todt mit yhm, umb bösses exempels willen zu meyden.")⁽¹⁾

I datidens Europa blev ægteskabsbrud, hor og blodskam stemplet som forseelser, for hvilke der gjaldt dødsstraf. I Schweiz reformerede Calvin byen Genève efter rigoristiske retningslinier, som senere blev kendt under betegnelsen "puritanisme". Alle former for dans blev stemplet som djævelske incitamenter til kødelig lyst, og sammen med dans blev også musik og teater forbudt. Byens talrige kroer og bordeller blev lukket og enhver form for prostitution undertrykt med den yderste strengthed. For Calvin's skotske discipel John Knox (1502-1572), fremstod byen som "Kristi fuldkomne skole", og da calvinismen bredte sig i England og Skotland, ivrede puritanerne for indførelsen af lignende forholdsregler som i Genève.

Under dronning Elizabeth 1. (1558-1603) agiterede en puritansk ekstremist som Philip Stubbes (ca. 1555-ca. 1611)

ikke blot for dødsstraf som et middel til at standse den almindelige promiskuitet, men foreslog også "brændemærkning på kinden, panden eller et andet synligt sted på kroppen, for at Satans horeunger må kunne skelnes fra ærlige og kyske kristenmennesker"⁽²⁾.

"Der er slet intet nyt under solen," siger Prædikerens (1:9). Mange af de træk, som vi møder under syphilis' hærgen i det 16. århundrede, kan genfindes i vor tid, hvor en lignende ny kønssygdom som AIDS har skabt panik inden for alle lag af samfundet. Nu som dengang gik en periode med seksuel frigørelse forud for epidemien, og nu som dengang genkendes kravene om tryghed og dydighed, moral og tosomhed samt fremhævelsen af familien og ægteskabet som den eneste sikre bastion i både verdslig og religiøs forstand. Vi har endda mødt fremstillingen af Amor's forgiftede pile som Guds ubønhørlige straf over for dem, som forbrød sig mod de ti bud og retteligen betalte et frit kærlighedsforhold med døden.

Den store kontrovers

Albrecht Dürer's træsnit fra 1496 (fig. 2) er et af de ældste billeder af den nye kønssygdom i Europa. Det pryder et flyveblad med titlen "Vaticinium" (spådomsdigt), som er forfattet af den frisiske digterlæge Dietrich Uelzen (floruit 1486-1496) og trykt i Nürnberg den 1.8. 1496⁽³⁾. Digtet skønnes at være den første trykte beskrivelse af syphilis, og det gengiver sammen med Dürer's illustration samtidens opfattelse af sygdommens astrologiske oprindelse. I året 1484 indtraf den store konjunktion mellem Saturn og Jupiter i Skorpionens tegn og i huset Mars - en himmelsk begivenhed som i

Fig. 2. Træsnit af en syfilitiker fra året 1496 udført af Albrecht Dürer (1471-1528). Han besøgte senere Italien, hvorfra han rapporterede om den nye kønssygdom: "Schier jedermann hat sie."

vide kredse blev opfattet som årsagen til den nye farsot. Dürer's syfilitiske mand kan forveksles med en spedalsk, og som sådan optræder figuren i visse bøger. Forvekslingen skyldes ligheden mellem syphilis' papuløse læsioner og spedalskhedens knudeagtige læsioner. Helt op til vore dage sammenblandede lægerne i Europa så vidt forskellige sygdomme som gonoré, syphilis og spedalskhed.

Syphilis er en sygdom, som skyldes spirokæten *Treponema pallidum*, der sædvanligvis overføres ved seksuel kontakt, men lejlighedsvis også kan forekomme medfødt gennem smitte fra moderen. Den historiske oprindelse af syphilis er ukendt. De første klare beskrivelser af sygdommen optræder først i europæisk litteratur efter Columbus' hjemkomst fra Amerika, og tilhængerne af syphilis' amerikanske oprindelse henviser i denne forbindelse til skeletfund blandt præ-columbianske indianere, som klart viser spor af framboësia. På den anden side opfattede man i middelalderen spedalskhed som en meget smitsom sygdom. Den blev forbundet med seksuel kontakt, og den havde arvemæssige træk, ligesom man med udbytte behandlede den med kviksølv. Det er derfor sandsynligt, at mange formodede tilfælde af spedalskhed i virkeligheden var syphilis.

Den medicinske verden er stadigvæk delt på dette spørgsmål. Nogle forskere støtter den columbianske eller "nye verden" teori, mens andre går ind for den unitære eller "afrikanske" teori. Tilhængerne af denne sidste opfattelse anskuer syphilis, framboësia (yaws) og de øvrige treponematoser som manifestationer af én og samme sygdom - treponematoze - som man antager er blevet spredt af emigran-

ter fra Afrika og senere af den sorte slavehandel. Teorien postulerer, at sygdommen har eksisteret siden oldtiden, og at beskrivelser af sygdomsbilleder identiske med syphilis forekommer i både Det gamle Testamente og i antik og middelalderlig litteratur. Endelig antager teorien, at en torpid stamme af *Treponema pallidum* i slutningen af 1400-tallet muterede og blev virulent i kølvandet på de usædvanlige befolkningsbevægelser, der fandt sted i samme tidsrum.

"Slangesygdommen"

Girolamo Fracastoro var den første af fire store syfilografer, som levede og virkede i det 16. århundrede. De tre øvrige var Rodrigo Ruiz Diaz de Isla (1462-1542), Francisco Lopez de Villalobos (ca. 1473-1550) og Giovanni de Vigo (1450-1525). Diaz de Isla var tæt på begivenhederne, eftersom han virkede som læge på den iberiske halvø i det tidsrum, hvor Columbus' søfolk vendte hjem fra deres amerikanske ekspedition. I perioden mellem 1510 og 1521 skrev Diaz de Isla en bog om den grasserende farsot, som han offentliggjorde 1539 i Sevilla under titlen *Tractado contra el mal serpentino: que vulgarmente en España es Uamado bubas*. ("En traktat mod den slangesygdom som i Spanien almindeligvis kaldes for bubas.") I bogens første kapitel kommer han ind på "slangesygdommen" og dens historiske oprindelse:

"Det har behaget den himmelske retfærdighed at give og sende os ukendte og aldrig før sete sygdomme, der ejheller er beskrevet i nogen lægebog, sådan som denne slangesygdom. Den dukkede op og blev observeret i Spanien i det Herrens år 1493, i byen Barcelona, hvilken by

Fig. 3. Sankt Minus, syfilitikernes skytshelgen, anråbes i dette træsnit fra ca. 1495, som formentlig er det ældste billede af den verneriske plage i Europa. Flyvebladet er udfærdiget af træskæreren Wolfgang Hamer, der virkede i Nürnberg ca. 1480-90. Teksten gengiver de syges bøn til Sankt Minus, og den efterfølges af Wolfgang Hamer's egen billedforklaring: "Almægtige, barmhertige, evige Gud, se på os med din barmhertigheds øjne og tilstå os, at vi gennem skytshelgenen Sankt Minus' forbønner og fortjenester vil blive barmhertigt beskæret ved vor Herre Kristus mod blæremes forfærdelige sygdom. Amen." I de vælske (romanske) lande bliver skytshelgenen Sankt Minus anråbt og bedt om hjælp mod blæremes grusomme sygdom, på vælsk kaldet den franske syge. Wolfgang Hamer."

blev smittet, hvorfra den herefter bredte sig til hele Europa og hele resten af den kendte og tilgængelige verden. I sin tid havde denne farsot sin oprindelse og sit udspring på den ø, som nu kaldes Hispaniola (Haiti), således som det er befundet gennem en særdeles omfattende og sikker viden. Og eftersom den nævnte ø blev opdaget af admiral Christopher Columbus, havde han på denne tid samtaler og forbindelser med folkene på øen. Og da sygdommen er smitsom i sig selv, overføres den let og blev snart observeret i

selve flåden. Og da det var en sygdom, som spaniolerne aldrig havde kendt eller set, selv om de følte smerter og andre virkninger deraf, tilskrev de dem strabadserne på havet eller andre årsager, som hver af dem kunne finde på. Og på den tid, da admiral Christopher Columbus landede i Spanien, befandt de katolske kongelige sig i byen Barcelona. Og da de (søfolkene) begav sig hen for at aflægge beretning om deres rejse og deres opdagelser, begyndte byen straks at blive smittet, og sygdommen bredte sig, som

Fig. 4. En anden af syfilitikernes franske skytshelgener mod den galliske syge var Sankt Denis (Dionysius) (d. 258?), Paris' første biskop og Frankrigs skytshelgen. Under kejser Valerian's kristenforfølgelse led han martyrdøden, og ifølge sagnet vandrede han efter sin halshugning på Montmartre (Mons martyrium) til abbediet i St. Denis med sit hoved i hånden. Han anråbes i dette træsnit fra et Nürnberg-flyveblad, som udkom ca. 1496. For foden af Sankt Denis og Jomfru Maria med barmet knæler en syfilitisk mand og kvinde, som beder til helgenen: "Beskyt mig imod den skrækkelige sygdom, som kaldes den franske syge, og for hvilken du i Frankrig har helbredt en stor skare af kristenfolk."

det senere blev åbenbart for alle. Og da det var en ukendt og frygtelig sygdom, måtte de, der observerede den, søge tilflugt i megen faste og mange bønner og megen velgørenhed, for at Vorherre skulle bevare dem for at få en sådan sygdom. Og i det følgende år 1494 samlede den højhellige kong Karl af Frankrig (Karl 8., 1483-1498), som regerede på den tid, mange mænd og marcherede ind i Italien. Og da han gik ind i Italien med sin hær, var der iblandt dem mange spaniolere, der var smittet med denne sygdom, og straks begyndte smitten at brede sig i lejren. Og franskmændene, som ikke vidste, hvad det var, troede, at de blev smittet af luften i landet. Franskmændene kaldte den den neapolitanske syge. Og da de aldrig havde kendt til en sådan sygdom, kaldte italienerne og neapolitanerne den for den franske syge. Og siden den tid, efterhånden som den spredte sig, gav man sygdommen navne, der svarede til hver enkelt mening om, hvorfra den stammede. I Kastilien kaldte man den bubas og i Portugal den kastilianske syge, og i Portugisisk Indien kaldte inderne den for den portugisiske syge. Ligesom vi her kalder smerter, svulster og sår for bubas, således kaldte indianerne på øen Hispaniola denne sygdom for guaynaras, hipas, taybas og icas. Jeg kalder den for slangesygen fra øen Hispaniola ... for på grund af dens hæslighed kender jeg intet, med hvilket jeg bedre kan sammenligne den end slangen. Thi ligesom slangen er et afskyeligt og frygtindgydende og forfærdeligt dyr, således er denne sygdom afskyelig og frygtindgydende og forfærdelig - en alvorlig sygdom der medfører bylder og ødelægger kødet og brækker og forrådner knogleme og overklipper og sammentrækker nerverne. Og

derfor giver jeg den dette navn ... slangesygdommen fra øen Hispaniola."(4)

Den syfilitiske epidemi som en guddommelig straf

Mere end et kvart århundrede før Fracastoro og Diaz de Isla udgav deres værker om syphilis, skrev den spanske læge Francisco Lopez de Villalobos et stort digt om den samme sygdom. Eftersom de syfilitiske pustler i Spanien kaldtes for bubas, fik digtet sit navn herefter. Villalobos lod det trykke i Salamanca i 1498 under titlen *Tratado sobre las pestíferas bubas* (5). Heri erklærede han, at sygdommen var begyndt i 1494, og at det var en ny og yderst smitsom sygdom. Villalobos' beskrivelse af de lidelser, som sygdommen påførte ofrene, er på højde med Diaz de Isla's beskrivelser af "slangesygens" rædsler:

*Det var en sot, ukendt for gamle dage,
for digtning, prosa, videnskab, historie,
helt ond, vanartet, grusom uden mage,
en overvættes smitsom, snavset plage,
som aldrig unded' manden sejrens glorie.*

*Den gør til krøbling den, som førhen
sprang.*

*er smertebringer, lumsk og såre slem,
fordunkler lyset med sit mørkes tvang,
en slyngel, hvis forvorpne angrebstrang
er rettet først mod mandens frække lem!
(III)*

I modsætning til en række andre sygdomme, som fortrinsvis hærgede blandt samfundets laveste klasser, sparede syphilis hverken adelen eller fyrstehusene. Det var derfor en sygdom, som man kunne opfatte som et udtryk for Guds vrede. I adskillige vers giver Villalobos udtryk for den opfattelse, som han delte med

mange præster og læger, at pesten var sendt af Gud til menneskenes børn som en straf for deres mangfoldighed af synder. I de to nedenstående vers gengiver han dette teologiske synspunkt på syg-

dommen, hvis veneriske karakter frembød en særlig vederstyggelighed i præsteskabets øjne og retfærdigvis fik Gud til at straffe det menneskelige organ, der havde forbrudt sig imod Hans love:

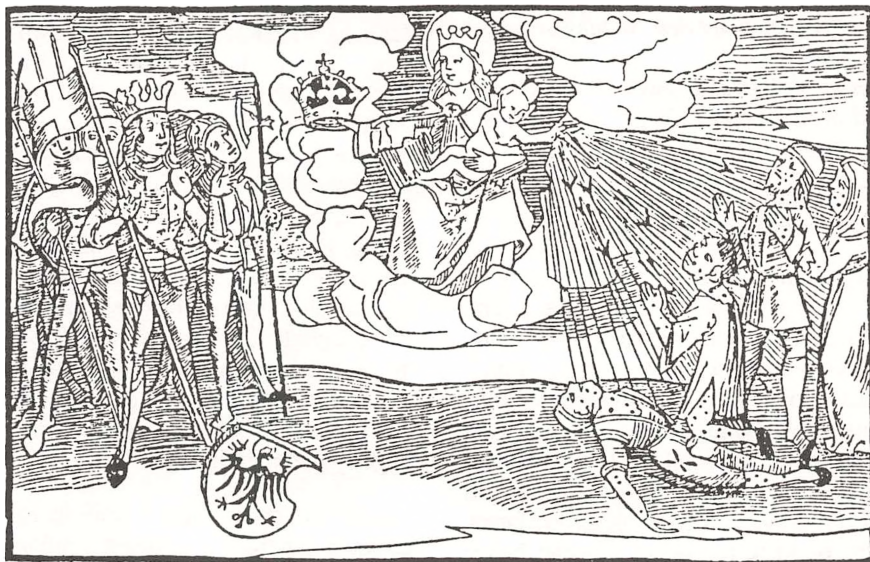

Fig. 5. I september 1496 offentliggjorde den tyske juraprofessor og digter Sebastian Brant (1457-1521), forfatteren til det didaktisk-satiriske digt "Das Narrenschiff" (1494), et flyveblad i Basel med titlen "Eulogium de pestilentialis scorra sive mala de Franzos", som var forsynet med det ovenfor gengivne træsnit. Han beskrev her i digterisk form hudsymptomerne ved "den franske syge", hvis årsag han ligesom den frisiske digter-læge Dietrich Uelzen formodede i stjernerne, men hvis komme han tillige forbandt med "dødssynden" (exitiale Nephos), hvis soning nu var inde. Han hentydede her utvivlsomt til den forbrydelse, som træsnittet knytter forbindelsen til med sit billede af kejseren for det hellige tysk-romerske rige, Maximilian (1493-1519), hvem Himmeldronningen rækker kronen. Kejseren offentliggjorde den 1.2.1497 et "edikt imod blasfemiske mennesker" (Gotteslästerer), som han lod forkynde over hele riget med trommehvirvler og trompetfanfarer. I ediktet opfordrede han indbyggeme i sit rige til at "undgå al blasfemi gennem ord og eder ytret i Guds navn og ved Hans helligste lemmer". I fordums dage havde en sådan "misshandlung" af Gud haft skæbnesvangre følger, "og i vor tid er det åbenbart, at alle slags farsoter og straffe er dukket op, og især nu i disse dage med de alvorlige sygdomme og plager for menneskene, som man kalder de onde blærer (bösen blattem), og som tidligere så langt menneskenes hukommelse rækker hverken har været til stede eller været hørt om. Vi opfatter dem som et udtryk for Guds tilbørlige straf". Træsnittet på Sebastian Brant's flyveblad udtrykker en lignende opfattelse og lader Kristusbarnet afskyde en regn af straffende pile mod de syfilitiske syndere på Jorden.

*De bibelkloge siger vi må lide
for kristnes lovbrud alle solens kvaler.
O forsyn, himlens høje ret, du blide:
du skænker os en nådig straf i tide:
den bod som vi for syndens skyld beta-
ler. (IV)*

*Men andre tror at soten just begynder,
når man har givet rum for lystens flam-
mer.*

*De hævder klart den sætning som for-
kynder
en særskilt straf for hver af vore synder,
så brødens lem bli'r det som dommen
rammer. (VIII)*

Renæssancens skæbnesvangre mikrober

"Pökkernes" store smitsomhed skyldtes transmissionsmåden for spirokæten *Treponema pallidum*, som passerer fra vært til vært gennem huden og kønsorganernes slimhinder. Den ringe immunitet blandt befolkningen i det 16. århundrede og syphilis' både seksuelle og ikke-seksuelle transmissionsmåder gjorde snart den nye sygdom til en hærgende farsot. En syfilitisk barber, et inficeret bæger eller lagen og et kys fra en smittet person var alle nok til at viderebringe sygdommen. Alle samtidige kilder afspejler den rædsel, som "pökkerne" indgød i samtlige samfundslag. Den mest tragiske infektionsmåde var måske den, hvor en gravid moder videregav smitten til sit ufødte barn.

Næsten alle det 16. århundredes syfilografer observerede og beskrev syphilis hos børn og spædbørn. De opdagede også, at en syfilitisk amme var i stand til at smitte et sundt spædbarn, ligesom et syfilitisk spædbarn kunne inficere en sund amme. På en tid, hvor ammen var lige så

almindelig som babysitteren i dag, var dette aspekt af syphilis en trussel, som man nødvendigvis måtte have i tankerne.

Den italienske læge Girolamo Fracastoro (1484-1553), som i 1530 havde givet "den franske syge" sit nuværende navn i et digt med titlen *Syphilis sive morbus gallicus*, skrev i 1546 i *De contagione*, at det så ud "som om sygdommen nu var gået ind i sin alderdom" (6). Dette fortolker moderne medicinhistorikere derhen, at de syfilitiske manifestationer nu var blevet mildere end de oprindelige. Det kan være svært at give en vurdering af årsagerne til denne ændring. Nogle forskere ser en tilpasning mellem vært og parasit, således at mildere stammer af spirokæter erstattede dem, som først havde vist sig for virulente og dræbt værten. Andre søger forklaringen i en så udbredt smitte af den europæiske befolkning, at en vis infektionsimmunitet nåede at udvikle sig med en svækkelse af de oprindelige symptomer til følge.

Men selv om de syfilitiske manifestationer havde ændret sig i mildere retning, var kønssygdommens virkninger frygtede nok endda. "Denne lues," skrev Erasmus i 1525 til Christopher af Schiedlowitz, kansleren i Polen, "fører alene alle de ting med sig, som man hver for sig frygter i de andre sygdomme: hæslighed, smerter, smitte, livsfare, kur som både er vanskelig og skrækkelig; og som dog, selv om sygdommen én gang er bragt til ophør, pludselig kommer igen på samme måde som podagra." (7)

Til de fysiske lidelser ved sygdommen kom i tilgift de psykiske, hvorved syphilis adskiller sig markant fra alle andre sygdomme. Den franske syge var "den

fule syge", som man gjorde alt for at skjule. I en berømt passage i Hamlet sukker kong Claudius med henblik på den gale prins:

*Men så stor var vor kærlighed,
At ej vi ønsked at forstå hvad gavned
bedst;*

*Men lig ejeren af en ful sygdom
Lod vi denne tære på selve livets marv
For at undgå sygdommens afsløring.
(4,1:19-23)*

Noter

1. D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Band 10, Zweite Abteilung, p. 289. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1907.
2. Stubbes, P.: The anatomy of abuses. New Shakespeare Society. Series VI, nos. 4 & 6. London, 1877:99.
3. Sudhoff, K.: Graphische und typographische Erstlinge der Syphilislitteratur aus den Jahren 1495 und 1496. München: Carl Kuhn, 1912: Tafel V.
4. Diaz de Isla RR.: Tractado contra el mal serpentino. Sevilla, 1539: fol. III, col. I.
5. Villalobos, F. Lopez de: Tratado sobre las pestíferas bubas. Salamanca: Antonio de Barreda, 1498. Versene III, IV og VIII oversat efter den spanske originaltekst som gengivet i Francisco Lopez de Villalobos: Sur les contagieuses et maudites bubas. Traduction et commentaires par E. Lanquetin, Paris, 1890. Libraire de l'Académie de Médecine.
6. Fracastoro, G.: De contagione, libri III. Translation and notes by W. C. Wright. New York: G. P. Putnam's Sons, 1930: 155.
7. Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. Edited by P. S. Allen og H. M. Allen. Oxford, 1926: VI: 137.

Jens Andersen "Bældenak" (eller "Beldenak"). Tilnavnet hentyder til en skaldet nakke og stammer fra omkring 1520. Når han er afbildet med lange krøller, skyldes det måske, at altertavlen er fra omkring år 1500. Jens Andersen har haft 20 år til at blive skaldet i. Altertavlen står i Nørholm kirke ved Ålborg. (Foto: Per Jakobsen)

Den "adfærdsvanske" bisp

Om Jens Andersen Bældenak og biografien som genre.

Af cand. phil. Per Jakobsen. Artiklen er sakset fra forfatterens speciale fra Odense Universitet, 1990.

En mørk og stormfuld nat...

En nat engang i 1532 brød fremmede mænd "midt i den stille nat" ind til den sovende Jens Andersen på Kjørstrupgård på Tåsinge. Den gamle mand, midt i tresserne var han, blev brutalt revet ud af sengen og ført bort "over havet". Man bragte ham til et øde sted i en skov, bundet så stramt, at hans indre organer tog skade. Og som om det ikke var nok, blev munden, tænderne, næsen og kønsdelene barbarisk tortureret (1). Som det mest bizarre blev han oversmurt med honning og sat ud i solen til glæde for insekterne, selvom dét nu nok er en skrøne. Oven på alle disse ugeringer forlangte de grusomme voldsmand guld. I 1534 skrev den gamle mand til grev Christoffer af Oldenburg (fra "grevens fejde") og beklagede sig over overfaldet. Fem måneder varede det, før han slap, og det for en pris af 4000 lybske mark.

Hvad i alverden ligger der til grund for en sådan medfart, og hvem er der egentlig tale om? Jo, der er såmænd tale om Jens Andersen Bældenak, skomagersonnen og bisp fra Odense. En mand som efter forgodtbefindende lagde sig ud med hvem som helst: konge, gejstlighed, adel, borgere, bønder og andet godfolk. En mand som respektløst og spydigt spurgte den selvoptagede adel "om det går anderledes for sig, når en adelig avler børn". Kort sagt, en egensindig og farverig per-

son, som ganske vist ikke fik lov til at dø i synden. Bortførelsen var det endelige punktum for en mere end 30 år gammel strid med adskillige udløbere.

Frit slag

Historien er menneskeskabt, kan man uden større indsigt fastslå. At ville forstå historien forudsætter kendskabet til menneskene i historien, og en måske deraf følgende biografisk problemstilling. Det handler vor historie om - biografi. Skal man være fagmand og skrive en videnskabelig afhandling eller kan man lade fiktionen få frit løb under udøvelse af biografien som en litterær genre? Kræver det inddragelsen af f.eks. psykologi, psychoanalyse, sociologi, antropologi osv.? Samlet kan der svares ja...og nej - der er faktisk frit slag.

Forholder man sig rent metodisk til biografien og ser på nogle nordiske repræsentanter for den historiske forskning, fra Kristian Erslev (Historisk Teknik 1926) over H.P.Clausen (Hvad er Historie 1963) og Ottar Dahl (Gruntrek i historieforskningens metodelære 1967) til Benito Scocozza (Om Historie 1982), glimrer alle disse ved "biografiens" fravær. Biografien har med enkelte undtagelser, som vi skal se, altså ikke skilt sig ud i forskningen. Uden for Norden findes store mængder af biografisk speciallitteratur, uden at der dér er tale om nogen rød tråd: ved gennemgang af specielt amerikansk,

tysk og fransk biografiforskning, kunne Inger Larsson i '89-udgaven af litteraturtidsskriftet "Nordica" således konstatere på det selvstillede spørgsmål om hvorledes biografien skulle gribes an: "att åtminstone inledningsvis utöva den med hjälp av vidsynthetens perspektiv".

Et relevant spørgsmål vil selvfølgelig være om biografien overhovedet falder indenfor den almindelige historiske metodeteknik. Det gør den i sit væsen sikkert, men strukturen og indgangsvinklen kræver nogle overvejelser. Vi skal her se på tre måder at gribe sagen an på.

Pentti Renvall angiver i "Den moderna Historieforskningens principer" 1965, en fremgangsmåde med en kronologisk periodeinddeling baseret på højdepunkter eller lignende "interessante" begivenheder/hændelsesforløb. Forfatteren skal søge at afdække de dominerende og karakteristiske træk og sammenstykke et personbillede. Det er Renvalls påstand, at det trods en gunstig kildesituation er næsten umuligt at udrede en persons motiver og følelser. Han forholder sig til personen som handlende subjekt, men ikke til motiverne, skjult i personens indre. De udefinérbare motiver kan desuden være en fordel, siger han, idet man så undgår at skulle forholde sig moralsk til vedkommende! Der er altså en grænse for, hvor langt man kan trænge ind i personen, før motiverne bliver det rene gætværk, som naturligvis kan være mere eller mindre kvalificerede.

En forklaringsmodel som søger at nå det skridt videre end Pentti Renvall, findes indenfor psykologien. At bestemme motiverne, inddrager i høj grad en psykologisk forklaringsmodel, men samtidig er

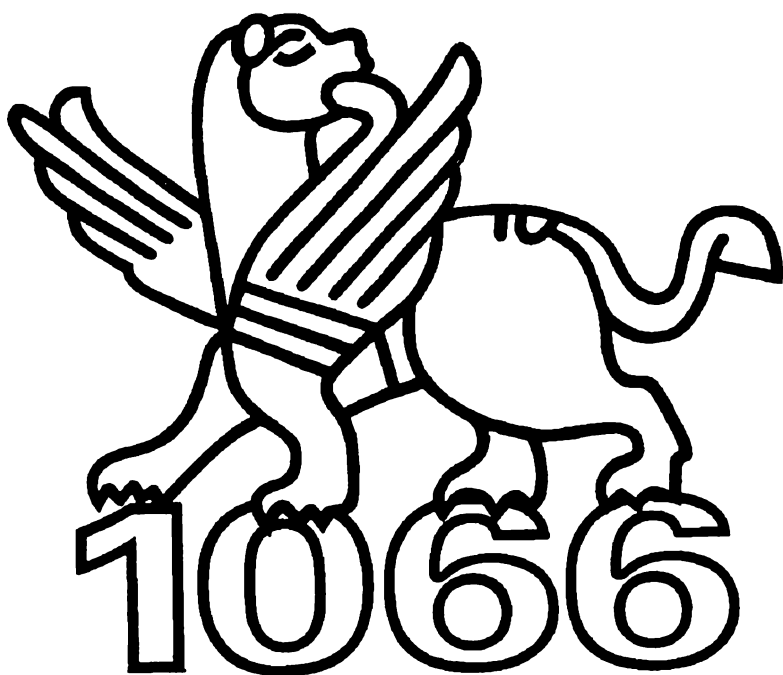
psykologien også et område med en utrolig teoretisering, hvor faren består for, at det egentlige mål, biografien, vil drukne, eller reduceres til et redskab for teorien, for nu at trække det skarpt op. Den "historiske psykoanalyse" har med andre ord endnu lange udsigter og så længe det psykologiske islæt ikke er nærmere defineret, er det (bl.a.) her "vidsyntheten" træder til.

Er det videnskab eller fiktion når Henrik Stangerup skriver om Broder Jacob (1991), eller Johannes V. Jensen om Kongens Fald (1900), for nu at relatere til Jens Andersen? Traditionelt set er det fiktion (den historiske roman), men langt fra videnskab behøver det nu ikke være. Brian McGuire, (red.): "Mennesker i Danmarks og Europas Middelalder" (1986), åbner mulighed for at drage det fiktive element ind i billedet, hvor man totalt mangler kildemateriale. Udgangspunktet kan være et kendt navn med kildebælg, men hvor alt andet er opdigtet ud fra et generelt kendskab til miljø og periode. Den videnskabelige værdi forudsætter dog klart, at McGuires fiktion forholder sig til tiden - og almindeligvis dermed kildematerialets beskaffenhed. Der er altså ingen logik i at skrive en fiktiv biografi om Ronald Reagan og så kalde det forskning.

Så meget om biografi og metode. Den lille rundgang har ikke givet noget svar, men anskueliggjort at biografien har rige udfoldelser inden for de videnskabelige rammer. Forholder man sig til kilderne eller almindelig historisk metode og har problemstilling, mål og publikum for øje, kan det ikke gå helt galt. Dermed ikke sagt noget om underholdningsværdien - enhver etableret historiker har sin stil,

Indholdsfortegnelse til 1066

21. årgang

Indholdsfortegnelse til 1066 21. årgang

Nr. 1 side

Jesper Morville: Victoriansk kulturkritik - John Ruskin	3
Kim Furdal: Slavekrigen i Thyregod sogn 1848.....	17
Mette Ehlers: Illustrationer, mere end blikfang	23
Specialeliste Århus	34

Nr. 2 side

Bent Graff: Mellemøstkonflikten set fra Det Hvide Hus.....	3
Jørgen Mikkelsen: NEFA Dokumentation - en anmeldelse	18
Michael Bregnsbo: Stænder og magtstat - en anmeldelse	19
Henrik Saxtorph: Københavns søforsvar 1807	22
Poul-Erik Bjørn Nielsen:	
Urbaniseringsprocessen i Danmark indtil ca. 1100	33
Specialeliste Odense	43

Nr. 3 side

Erik André Andersen:	
De baltiske lande - Estland, Letland og Litauen	3
Per Jacobsen: Jugoslavien - fra opbrud til kaos	17
Rolf Engell: Vikingekspansionen 789-1035	25

Nr. 4 side

Johannes Fabricius: Syphilus - den dystre fårehyrde.....	3
Per Jakobsen: Den "adfærdsvanskelige" bisp	14
Michael Bregnsbo og Jørgen Mikkelsen:	
Trolddom i Danmark - en anmeldelse.....	23
Michael Bregnsbo: Historiens ansigter - en anmeldelse.....	28

Forfattere:

	nr.	side
Andersen, Erik André:		
De baltiske lande - Estland, Letland og Litauen	3	3
Bregnsbo, Michael:		
Historiens ansigter - en anmeldelse.....	4	28
Bregnsbo, Michael:		
Stænder og magtstat - en anmeldelse	2	19
Bregnsbo, Michael & J. Mikkelsen:		
Trolddom i Danmark - en anmeldelse.....	4	28
Ehlers, Mette:		
Illustrationer, mere end blikfang	1	23
Engell, Rolf:		
Vikingeeskspansionen 789-1035	3	25
Furdal, Kim:		
Slavekrigen i Thyregod sogn 1848.....	1	17
Graff, Bent:		
Mellemøstkonflikten set fra Det Hvide Hus	2	3
Jacobsen, Per:		
Jugoslavien - fra opbrud til kaos	3	17
Jakobsen, Per:		
Den "adfærdsvanske" bisp.....	4	14
Mikkelsen, Jørgen:		
NEFA Dokumentation - en anmeldelse	2	18
Mikkelsen, Jørgen & M. Bregnsbo:		
Trolddom i Danmark - en anmeldelse.....	4	23
Morville, Jesper:		
Victoriansk kulturkritik - John Ruskin.....	1	3
Nielsen, Poul-Erik Bjørn:		
Urbaniseringsprocessen i Danmark indtil ca. 1100	2	33
Saxtorph, Henrik:		
Københavns søforsvar 1807	2	22

Emner:

Artikler.		nr.	side
De baltiske lande - Estland, Letland og Litauen	Erik André Andersen.....	3	3
Den "adfærdsvanskelige" bisp	Per Jakobsen	4	14
Illustrationer, mere end blikfang	Mette Ehlers.....	1	23
Jugoslavien - fra opbrud til kaos	Per Jacobsen	3	17
Københavns Søforsvar 1807	Henrik Saxtorph	2	22
Mellemøstkonflikten set fra Det Hvide Hus	Bent Graff	2	3
Slavekrigen i Thyregod sogn 1848	Kim Furdal.....	1	17
Syphilis - den dystre fårehyrde	Johannes Fabricius	4	3
Urbaniseringsprocessen i Danmark indtil ca. 1100	Poul-Erik Bjørn Nielsen	2	33
Victoriansk kulturkritik - John Ruskin	Jesper Morville	1	3
Vikingeekspansionen 789-1035	Rolf Engell.....	3	25
Anmeldelser:			
		nr.	side
Erik Christiansen & Jens Chr. Manniche (red.): Historiens ansigter	Michael Bregnsbo.....	4	28
Leon Jespersen & Asger Svane-Knudsen: Stænder og magtstat	Michael Bregnsbo.....	2	19
Jens Christian V. Johansen: Da Djævelen var ude	Michael Bregnsbo & Jørgen Mikkelsen	4	23
NEFA Dokumentation	Jørgen Mikkelsen	2	18
Faglig orientering:			
		nr.	side
Specialeliste Odense	.....	2	43
Specialeliste Århus	.....	1	34

som kan være lagt an på et solidt meto- disk fundament, men ellers struktureret efter egne ideer. Hvorledes den følgende korte sekvens, saktet fra en biografi over hele Jens Andersens livsforløb, er anlagt, er ikke svært at gennemskue.

Den lærenemme magister

Jens Andersen blev født omkring år 1468 i byen Brøndum, som lå oppe ved Limfjorden. Faderen var skomager, men medmindre han var den eneste i byen, var det nok ikke der, Jens Andersen fik sin skolegang betalt. De nærmere omstændigheder kender vi ikke, men kvik var han, drengen, læste flittigt i Ålborg eller Viborg og fortsatte studierne i Køln. Den faktisk eneste mulighed for en uadelig at gøre karriere dengang var at gå kirkens vej, så efter Køln og en magistergrad, endte han i 1493 ved kurien (pavehoffet). Paven på det tidspunkt var den lidet hel- lige Alexander VI (1492-1503), hvem det i alle henseender var lykkedes at til- sidesætte alt, hvad der hidtil var regnet for passende for en pave og et pavehof - selv Machiavelli syntes imponeret. Må- ske den lærenemme magister lærte et og andet dér?

I Rom præsterede Jens Andersen et "ben- arbejde", som indbragte ham ikke mindre end syv kirkelige embeder rundt omkring i Danmark. Han indfandt sig sikkert al- drig på lokaliteterne, og det var ikke for- di, at han var tændt af den hellige ild, at han samlede de mange kald - sådan gjorde man, og han skulle ganske enkelt have noget at leve af (2). Hjemme fortsatte han med samme tempo. I 1497 blev han ansat i kong Hans' kancelli, og hurtigt kongens yndling. Det var ikke uden hans medvir- ken, at den knap 35-årige og uadelige

Jens Andersen i 1502 overtog bispestolen i et af de største og rigeste stifter i landet, Fyns stift. Besiddelserne omfattede blandt andet borgene Ørkild ved Svend- borg og Kjærstrupgård på Tåsinge, men stiftet strakte sig i øvrigt helt til Als og Lolland-Falster. Ørkild lå dengang med egen landsby (20 gårde) udenfor Svend- borg med udsigt over sundet. De to byer konkurrerede indbyrdes på handlen med Tyskland, indtil "grevens fejde" fejede over øen. Borgen og sikkert det meste af byen blev brændt af af svendbor- genserne, og i tidens løb nedbrudt og brugt til andet byggeri i omegnen - byen kom til at høre under Svendborg. Af bor- gen er nu kun voldstedet tilbage. Ligele- des er Kjærstrupgård, to kilometer sydvest for Valdemarsslot, reduceret til et voldsted, omend af anseelig størrelse.

I Odense var den ny bispegård under opførsel fra 1502-08, og Jens Andersen har i disse byggeår sikkert opholdt sig en del på de to borge. Særlig Kjærstrupgård må have været ham kær, thi da han trådte tilbage fra bispeembedet i 1529, forbe- holdt han sig netop Kjærstrupgård som retræte i alderdommen. Bisp Jens holdt i det hele taget meget af Tåsinge. Da Christian II i 1520 spurgte ham, hvorfor Tåsinge nu helt og holdent lå under bis- pestolen, hvor det før havde ligget under kronen, fik han det svar "...at Skotland og England før havde været under dansk konge, så dem kunne han jo vinde tilbage først".

Belejringen

Som bisp var Jens Andersen medlem af rigsrådet, og bisparbejdet bestod hoved- sagelig i politiske, diplomatiske (militæ-

re) og administrative gøremål. Hans kirkelige aktivitet er stort set ukendt - teolog var han jo ikke, men det var der heller ikke mange andre biskoper på den tid, der var. Jens Andersen fartede istedet land og rige rundt i embeds medfør. I 1503 var han i Lybæk for at handle fred med Hansesæderne. Fred blev der (midlertidig), men prisen var høj. Nok dikterede han ikke selv betingelserne, men godkendte dem dog og lovede endda kongens ratifikation til trods for dennes forbud mod at love Hansesæderne noget som helst. Betingelserne indeholdt blandt andet kravet om Jens Andersens og hertug Frederiks gældsfængsel, såfremt kong Hans ikke pungede ud inden et år (hertug Frederik var Hans' bror og den senere kong Frederik I). Hvorfor Jens Andersen indgik et så ufordelagtigt forlig, ved vi ikke, men til gengæld ved vi, at kong Hans ikke indfrie betingelserne, og at Jens Andersen og hertug Frederik følgerigt blev indkaldt til gælds fængsel. Men der mødte ingen Jens Andersen - han lå belejret på Ørkild.

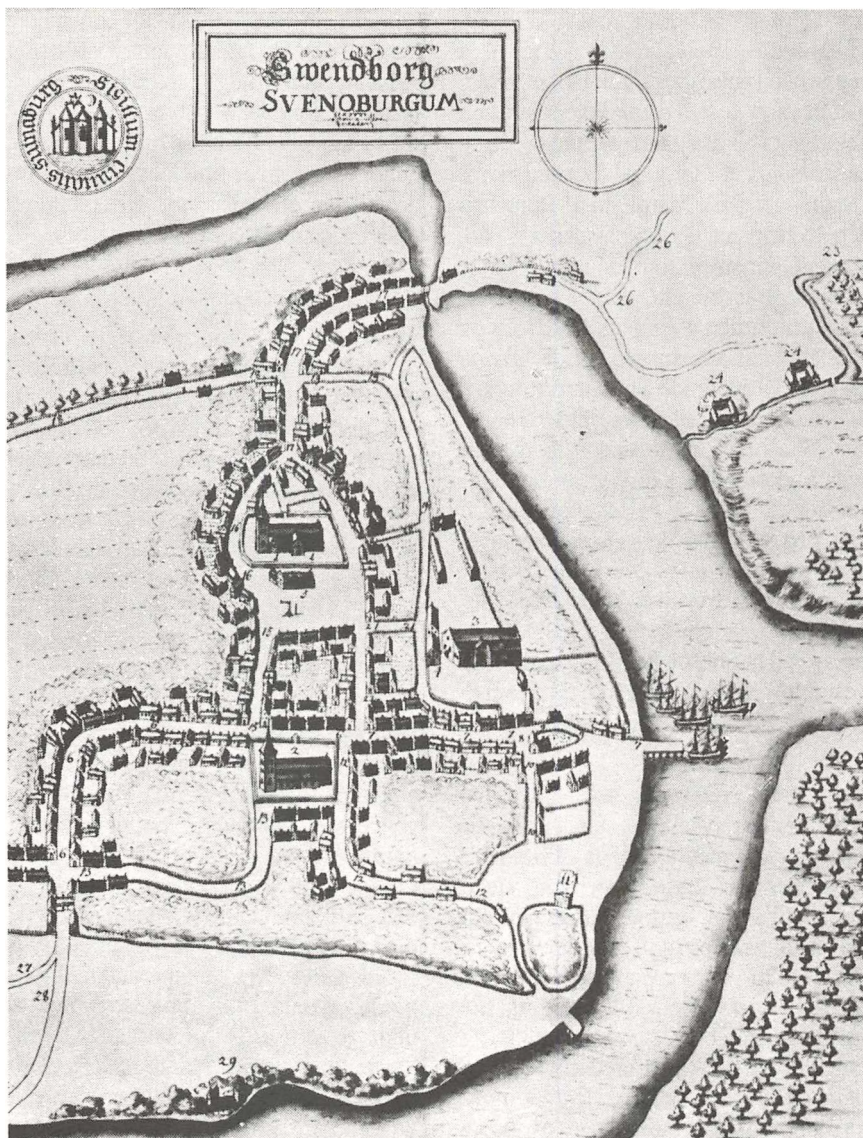
Baggrunden for belejringen fortæller sig som så meget andet i historien. Jens Andersen efterfulgte Carl Rønnow på bispesædet i Odense. Rønnowerne kom fra Slesvig og Holsten og havde adelige rødder tilbage til begyndelsen af det 13. århundrede. Muligvis har den fine familie været utilfreds med, at den jævne Jens Andersen skulle være biskop over Fyns land, og har ikke brudt sig om naboskabet; domicilet var Hvidkilde slot nær Ørkild. Da Jens Andersen overtog stiftet, menes striden således opstået med broderen til Carl Rønnow, rigsråden Marquard Rønnow. Det har i så tilfælde sikkert drejet sig om penge eller gods - Marquard

Rønnow har følt sig snydt. Banen var kridtet op, men katalysatoren til belejringen var mordet i 1504 på Otto Porsfeldt, dronning Christines lensmand på Næsbyhoved slot ved Odense. Også den sag er dunkelt belyst - det formodede drabsforløb kendes fra den dom, Odense byråd afsagde 15 år senere. 18 af biskop Jens' folk deltog i det større slagmål, hvor Otto Porsfeldt som den eneste blev dræbt. Jens Andersen blev i folkemunde tillagt mordet, men derudover tyder intet i kilderne på hans medvirken. Drabet falder sammen med dronning Christines indtog på Næsbyhoved slot, så der har sikkert været flere folk i byen end normalt.

Da Otto Porsfeldt forlod denne verden, og hans banemand var en af bispens folk, faktisk hans hushovmester, tog sagerne en uheldig drejning. Adelen samlede sig, lensmandens slægtninge og forbindelser i Slesvig og Holsten fandt sammen med Rønnowerne og drog ud for at gøre op med biskopen, som de vidste befandt sig på Ørkild. Hvordan belejringen forløb, og hvad de forurettede egentlig havde i sinde, ved vi ikke. Belejringen var under alle omstændigheder den undskyldning, Jens Andersen brugte for ikke at gå i fængsel(3). Lybækkernes frist var udløbet februar 1504, Otto Porsfeldt blev dræbt i foråret omkring påske og senest i juni, hvorpå belejringen fulgte. Jens Andersen har ikke haft alt for travlt med at komme til Lybæk.

Bandet

Nu var Jens Andersen jo ikke en mand, man bød hvad som helst. Han havde absolut intet tilovers for en adel, som bare havde det held at være født til det, han selv havde måttet kæmpe for. Han så med

Ørkild slot og landsby var i begyndelsen af 1500-tallet skueplads for et bittert opgør mellem den selvbevidste Odense-biskop - der var skomagerson og nærrede et aldeles respektløst forhold til adelen - og den fremme Rønnow-slægt, der kunne føre sine adelige rødder tilbage til det 13. århundrede. I 1670'erne, da Peder Hansen Resen fremstillede dette kort over Svendborg og omegn, var Ørkild reduceret til en jordbanke og to møller (øverst til højre). Og i dag er Ørkild en grøn oase med græssende får midt inde i den driftige sydfynske "hovedstad". (Kgl. Bibl., Uldalls saml. 186-2°.)

stor alvor på belejringen. En verdslig, Marquard Rønnow, havde ikke ret til at lægge hånd på en gejstlig, Jens Andersen. Svaret var ikke længe undervejs: straffen beløb sig - måske lidt overilet - til en bandlysning af Marquard. Det ved vi, for 28. maj 1505 fik Marquard af Rom striden overdraget til ærkebispens i Lund, Birger Gunnensen, som så kunne forsøge at redde trådene ud - han havde altså klaget til kurien over Jens Andersen og bandet. Men ærkebispens nåede ikke at reagere. I 1506 døde Marquard Rønnow og sagen gik indtil videre i glemmebogen. Skal man tro legenden, benyttede Jens Andersen sig ikke alene af kirkelige straffemidler, også de "mørke magter" blev nedkaldt over de Rønnowske hoveder. Engang på vej til Ørkild blev bispens, fortælles det, overfaldet af Rønnowerne, men den trolddomskyndige bisp klarede frisag ved at hive en bog frem og fremsige nogle trylleformularer, og med ét myldrede det med bevæbnede mænd.

Først mere end 20 år senere, da Jens Andersen (og hele bispestanden for den sags skyld) endelig anede skriften på væggen, dukkede striden op igen. Meget var sket i årene, og Jens Andersen svølte selv, at magten og indflydelsen var svundet. I 1526 vendte Marquards søn Joachim Rønnow hjem fra Frankrig. De gamle klager blev støvet af, inklusive faderens bandlysning. Frederik I så også gerne en ende på striden. Han var midt i sit opgør med gejstligheden og havde brug for at statuere et eksempel. Dertil var den "adfærdsvanskelige" bisp velegnet. Desuden var det Frederik, som havde måttet indfri kong Hans' forpligtigelser i Lybæk i 1503. På herredagen i Odense i 1527 skulle sagen have sin afslutning ved

voldgift, en verdslig domstol kunne ikke komme på tale - Jens Andersen var stadig gejstlig. Otte voldgiftsmænd, deraf fire bisper, to for hver af parterne, skulle dele ret og uret lige. Kunne man ikke blive enige - og det var tilfældet - skulle Frederik have det sidste ord. Det faldt året efter i 1528 på Nyborg slot.

For den uenighed og "trette", der havde været imellem Rønnowerne og bispens, og for bandlysningen af Marquard Rønnow blev Jens Andersen dømt til at betale den gamle frue på Hvidkilde 100 rhinske gylden straks og senere 1500 mark, eller alternativt afstå Ringstedgård og Pederstrup (4). Den afgørelse mente Jens Andersen ikke at kunne leve med. Han skrev et åbent brev, hvori han blandt andet påstod, at kongen under hånden til sin kansler havde frasagt sig kendelsen i 1528. Og Eiler Rønnow, Joachims bror, fik at vide, at han havde gjort "uartig og uredelig forfølgning imod ham". Jens Andersens påstande førte til, at han blev anklaget for injurier mod kongen. Tre gange blev han indstævnet til herredag, og alle tre gange udeblev han. Så tabte kongen og forsamlingerne tålmodigheden og dømte ham "in absentia" i sommeren 1530. Retssagens udfald var vel forudsigeligt. Det var én grund til ikke at møde, en anden var, at han som bisp var undtaget en verdslig rettergang (i 1530 havde han netop forladt bispestolen), som var den måde kongen og hans folk ønskede at køre sagen på. Det kunne de gøre med ro i sindet, eftersom kuriens rækkevidde i disse år før kirkebruddet var indskrænket til et absolut minimum. Der var ingen hjælp at hente for den betrængte bisp, og ligeledes heller ikke fra kollegerne.

Dommen, som den fraværende Jens Andersen fik 20. juli 1530, var hård (5). Ikke på kroppen eller pengepungen, men på sjælen. Rønnowerne fik deres ret og deres hævn, og var dermed nok så brat ude af sagaen. Hvad det egentlig drejede sig om, var Jens Andersens påstand om Frederik I's frasigelse af ansvaret for kendelsen i 1528. Kongen afviste at skulle have ytret sig som påstået, og Jens Andersen blev som følge deraf erklæret for falskner. Det var anklagen - og forsvar var der jo intet af. Om Jens Andersens påstande var usande eller ej, ved vi ikke, men det sandsynligste er vel, at de var usande; i godt to årtier havde uvenskabet med Rønnowerne i det store hele været på vågeblus og fra Jens Andersens side sikkert glemt eller godt undertrykt. Lige pludselig skulle han af med store summer, og det opfattede han vel som en uretfærdighed for et så gammelt stridsmål. Så harmedes han og greb til stærke midler, som han vidste ville afstedkomme en ligeså stærk reaktion. Ingen skulle forå den gamle bisp at krybe til korset(!).

Jens Andersen blev dømt som "mindremand" (eller "tremarksmand"). At blive dømt som mindremand gik på æren, man var mindre værd. Han havde tabt æren og kunne ikke sikre sig oprejsning, før kongen tillod en sådan. Om dommen rent praktisk betød noget for Jens Andersen er

ikke sikkert. Han blev ganske vist udstødt af rigsrådet, men antagelig var han slet ikke i landet. Fra januar 1530 til han befandt sig på Tåsinge i 1532 ved vi ikke, hvad han har foretaget sig. Muligvis har han opholdt sig en del af tiden i Lybæk.

Da Jens Andersen valgte at forlade sit embede i marts 1529, var det under dystre udsigter. Han var sikkert klar over, at slaget var tabt. Hans indflydelse var en saga blot, ligesom eksistensgrundlaget for ham og den øvrige gejstlige stand smuldrede. De glade dage, hvor han uden tøven lagde sig ud med hvem som helst, og hvor han var sikker på eller ikke bekymrede sig om resultatet, var forbi. Nu var det blevet en kamp for at holde fjenderne fra livet.

Og så en nat engang i 1532 slog den fynske adel altså til for sidste gang. Christoffer Rantzau af Qvarnbek brød med sine mænd ind til den sovende Jens Andersen på Kjerstrupgård. Det var slægtninge til den i 1504 myrdede Otto Porsfeldt - og de havde ikke glemt mordet.

Jens Andersen døde i Lybæk 20. januar 1537, omkring 70 år gammel. Hans ønske om at han "ved den hellige blé ville dø som en vældig biskop i fandens navn", skulle ikke gå i opfyldelse (6).

Noter

1. Hændelserne er skildret i to digte antagelig skrevet af Jens Andersen selv. Trykt i henholdsvis Kirkehistoriske samlinger 5.r.3 1905-07 og Scriptorum rerum Danicarum medii ævi, bind 8, 1792 (1969).
  2. Jens Andersens bearbejde kan følges i Acta Pontificum Danica bind 5, 1915 stk. 3327 ff., ligesom al anden kommunikation med Rom.
  3. Belejringen nævnes i "Biskop J. A. Beldenaks Prokurators Indlæg", ca. 1521, et forsvar for de efterhånden akkumulerede anklager. Danske Magazin 2.r.3 1810.
  4. Frederik I's danske registranter, 1879. Dommen af 15. juli 1528.
  5. Dommen eksisterer så vidt vides ikke som selvstændigt dokument, men findes gengivet i Pontoppidan Annales Eccl. 2.tome s.851 ff., tillige med Jens Andersens ytringer.
6. Udtalelsen fandt sted på herredagen 1525, hvor adelen ønskede uadelige fjernet fra højere embeder. C.F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1864-72, bind 2 side 355.

Øvrige litteratur

C. Paludan-Müller: Jens Andersen Beldenak, 2.udg. 1837. 1.udg. er et indbydelsesskrift til reformationsfesten 31/10 1836 på Odense katedralskole.

P. G. Lindhardt: Nederlagets Mænd 1968.

Øvrige kildesamlinger

Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike "Christian 2." 1596 (1976).

Hans Svaning (1503-84) "Christianus Secundus & C" (Først udgivet 1658).

Cornelius Hamsforts (1546-1627) bispekrønike, trykt i SRD 7 1792 (1969).

L&P - Tekstbehandling

**Manuskripter og specialer renskrives,
hurtigt og korrekt.**

Indhent tilbud på telefon 42 64 52 16

Bedst mellem 18:00 og 19:00

Lisa Wiese

Trolddom i Danmark

- en anmeldelse

Johansen, Jens Christian V.: Da Djævelen var ude... Trolddom i det 17. århundredes Danmark, Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 129, Odense 1991, 327 s.

Heksetro, eller som man sagde i ældre tider, trolddom, er et emne, der virker dybt fascinerende på nutidens mennesker. For som oplyste mennesker anno 1992 ved vi nemlig, at de mange kvinder (for kvinder var det mestendels), der blev anklaget for trolddom og i mange tilfælde også fundet skyldige og henrettet, rent faktisk var uskyldige. Men dengang var opfattelsen en anden. Det er netop denne for os helt fremmede tankegang, der gør emnet så fængslende.

Trolddomssager har da også givet anledning til en righoldig litteratur inden for historie og folkloristik. Her i landet er der bl.a. skrevet en række studenterspecialer om emnet. Det første af disse så dagens lys i 1977 og havde Jens Christian V. Johansen som forfatter. 14 år senere kunne han med nærværende afhandling forsvare den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet.

Johansen tager udgangspunkt i lovgivningen, når han forklarer trolddomsprocessernes forløb i Danmark. Der er 3 love, som navnlig påkalder sig interesse:

1. Recessen af 1547, der nægtede at tillægge vidneudsagn fra troldfolk nogen som helst værdi. Desuden blev der udstedt forbud mod at udsætte den anklagede for tortur, så længe vedkommende ikke var dømt til døden.

2. Recessen af 1576, der fremhævede, at alle, der ved underretten var blevet dødsdømt for trolddom, skulle have deres sag prøvet ved landstinget. Ingen andre lande havde på dette tidspunkt bestemmelser om obligatorisk appel.

3. Forordningen af 12. oktober 1617, hvor der for første gang i Danmark blev skelnet mellem forskellige former for trolddom. Hvid magi, såsom signen og manen, skulle straffes med fortabelse af ejendom samt landsforvisning. "Rette troldfolk", dvs. dem, "som med diefvelen sig bebundet hafver eller med hannom omgaais", skulle derimod udsættes for bålstraf.

Den tvungne appel til landstinget er en sand lykke for forskningen - navnlig da en meget stor del af dom- og tingbøgerne fra landstinget i Viborg (der dækkede hele Jylland ned til Kongeåen) er bevaret fra og med 1609, og mange af dombøgerne indeholder afskrifter af vidneudsagn fra underretten. I øvrigt omfatter disse bøger også en hel del trolddomssager, hvor den anklagede var blevet frifundet ved underretten.

Landstingsprotokolleme udgør naturligt nok grundstammen i Johansens kildemateriale. Men forfatteren har tillige foretaget case-studies af Ribe og af et landområde i Sydvestjylland, ligesom

han giver en relativt indgående skildring af et par sager fra Falster i 1690'erne. Til disse detail-undersøgelser har han anvendt retsprotokoller fra 1. instans og fra højesteret (Falster-sagerne) samt supplerende kilder i form af kirkebøger, jordebøger, skattemandtal m.v.

Materialet fra Viborg landsting viser en højst ujævn kronologisk fordeling; ja, faktisk fandt godt 60% af de i alt 494 processer sted imellem 1617 og 25. Så der er ingen tvivl om, at 1617-forordningen har haft sin virkning. Men Johansen lægger vægt på, at forordningen ikke i sig selv skabte proces-manien; lovgivningen fungerede snarere som udløsende kraft for et opsparat pres af had og frygt over for formodede troldfolk.

Ligeledes kan Johansen notere meget store geografiske skævheder. Navnlig den vestlige Limfjords-egn og Sydvestjylland var hårdt ramt, hvorimod Østjylland havde meget få sager. Som en mulig forklaring på dette mønster peger forfatteren på de store forskelle m.h.t. jordbundsforhold og bebyggelsesstrukturer. Han gør bl.a. opmærksom på, at livets opholdelse balancerede på marginaler i mange vestjyske egne, så her var det ekstra vigtigt at få ryddet de personer af vejen, der kunne skade eksistensgrundlaget. Hypotesen kan ikke uden videre afvises, men man må advare mod at tillægge den større vægt. Under alle omstændigheder må specielle lokale forhold ikke undervurderes. Johansen nævner selv et sådant forhold for Ribe, hvor den høje frekvens af trolddomssager i 1610'erne i væsentlig grad kan tilskrives en enkelt mand, der forsøgte at forbedre sit eget, noget blakkede ry ved at lege "heksejæger" i stor stil.

Johansen gør meget ud af at fremhæve processernes dynamik. Troldfolkene sagde sjældent ret meget under et forhør, men når de efter domsafsigelsen blev udsat for tortur, var det almindeligt, at de udlagde en eller flere sognefæller eller andre bekendte som medskyldige. Selv om langt fra alle udlæggelser førte til nye anklager, kan Johansen påvise en række udlæggelseskæder, og disse omfattede gerne en hel egn. En af kæderne strakte sig gennem hele 4 herreder - en afstand på ca. 45 km. Udlæggelseskæder kendes også fra lokalstudier i andre lande, bl.a. Tyskland, hvor de såkaldte sabbatprocesser var almindelige. I disse sager tilstod de anklagede at have indgået pagt med djævelen og at have deltaget i natlige seancer sammen med andre fra lokalsamfundet.

Selv om 1617-forordningen lagde megen vægt på djævelpagten, drejede kun få af de danske sager sig om dette. Retsprotokollerne fortæller heller ikke meget om hvid magi. Og naturligt nok: befolkningen kunne ikke undvære de "kloge mænd og koner", og man havde svært ved at se, at der kunne være noget forkert i at signe og mane. En højesteretsdommer fremkom i 1693 med den karakteristiske udtalelse: "denne kvinde... veed iche engang at det er synd at troldre". Kun når de "kloge folk" gjorde sig skyldige i forgørelser af dyr eller mennesker eller andre onde gerninger, kunne de risikere at blive slæbt for retten. For det var den sorte magi (de såkaldte "maleficium"-handlinger), der stod i centrum i de danske trolddomsprocesser - og det til trods for, at 1617-forordningen overhovedet ikke nævner disse; de kom først med i Danske Lov i 1683.

Johansen fremhæver, at det ikke - som i mange sabbatprocesser på kontinentet - var tilfældige personer, der blev anklaget for trolddom. Tværtimod var det folk, der allerede havde et trolddomsrygte hæftet på sig, og dette rygte kunne gå 10 - 20, ja måske 50 år tilbage i tiden. De gamle rygter blev fremlagt af vidner fra lokal-samfundet, når den formodede troldkvinde var under forhør. Selv om der i nogle tilfælde uden tvivl har været tale om efterrationalisering fra vidnets side, skal der ikke rokkes ved Johansens pointe, at det normalt tog en rum tid at opbygge et trolddomsrygte. Til gengæld kunne den oprindelige "brændemærkning" bero på en ren tilfældighed. Ofte havde den senere berygtede person under et skænderi nedkaldt en forbandelse over sin modpart, og kort tid efter blev denne udsat for en ulykke. Når en potentiel troldkvinde først én gang havde fået rettet opmærksomheden mod sig, skulle hun passe meget på, hvad hun sagde og gjorde, for alt ville kunne bruges mod hende ved en senere lejlighed. Det er derfor ikke mærkeligt, at en del kvinder, der var blevet udlagt af andre troldfolk, henvendte sig til landstinget for at få udlæggelsen kendt ubeføjet.

Johansen slår fast, at kun få af de trolddomsanklagede tilhørte marginalgrupper, såsom tiggere og landsbytosser. Det var heller ikke personer, der var kendt som kværulanter fra andre retssager. Undersøgelsen viser ligeledes, at de fleste af troldkvindene var gift. Desuden ser det ud til, at hovedparten blev rekrutteret fra samfundets lavere sociale lag, mens vidnerne gennemgående var lidt - men kun lidt - mere velstillede. Til forklaring på sidstnævnte anfører Johansen, at den fat-

tige kvinde kun havde verbale midler, såsom forbandelser, at forsvare sig med, når hun blev udsat for angreb.

Vi ved ikke, hvor mange af de trolddomsanklagede, der blev dømt ved 1. instans. Men forfatteren antager, at det gjaldt for langt de fleste, ja måske helt op til 90%. Han begrundet det med, at underretterne i 1600-tallet i vid udstrækning fungerede som nævningedomstole, og at juryen var rekrutteret blandt lokale beboere. Og man må formode, at de fleste nævninge har haft samme opfattelse af skyldsspørgsmålet som dem, de boede iblandt. Her skal det bemærkes, at der sædvanligvis optrådte 10 - 50 vidner ved en trolddomssag, og som oftest var et stort flertal af disse enige om at erklære den anklagede for skyldig.

Derimod påviser Johansen, at landsdommerne var meget omhyggelige med deres kendelser. Således blev ingen anklaget dømt alene på tidligere dømtes ord (jvf. 1547-recessen), og dommerne afviste konsekvent de sager, der byggede på løse rygter eller på vidneudsagn "i egen sag" (dvs. hvor vidnet selv mente at være ramt af heksens ugeringer). Derfor blev omkring halvdelen af de indbragte trolddomssager afvist ved landstinget.

Disputatsen belyser endvidere de voldsomme ændringer i underrettens arbejdsform, der fandt sted i løbet af 1600-tallet. Ved Danske Lov blev nævnenes rolle begrænset til næsten ingenting, og domsafsigelsen var nu helt overladt til herreds-, birke- og byfogederne, som derved fik tildelt en langt mere aktiv rolle end tidligere. I sager vedr. liv og ære skulle de 8 tinghørere, hvis hovedopgave var at bevidne, hvad der var sket på tinge,

dog inddrages som meddomsmænd, men en af Falster-sagerne viser, at dette ikke altid blev taget alvorligt.

En sammenligning af de jyske sager fra første halvdel af 1600-tallet og de falsterske fra 1690'erne giver ligeledes indtryk af en begyndende overgang fra akkusatorisk til inkvisitorisk procesform i straffesager. Det akkusatoriske princip, der stadig anvendes i civile sager, er kendetegnet ved, at retten ikke træder i funktion uden en privat klage og ved, at sagens parter (dvs. den, der rejser sagen, de(n) anklagede, vidnerne og evt. sagførere) selv afgør, hvad og hvor meget, der skal fremlægges for dommeren. Dommerens rolle indskrænker sig til at træffe en afgørelse på dette grundlag. Ved inkvisitorisk proces, derimod, bliver sagen rejst på offentligt initiativ, ligesom efterforskningen sker i offentligt regi (typisk gennem dommerens spørgsmål til den anklagede). Denne procesform kendes fra Inkvisitions-kommissionen, der blev oprettet i 1686 m.h.p. bekæmpelse af tyverier i København. Men ellers har det indtil for nylig været den almindelige opfattelse, at det akkusatoriske princip stort set var enerådende indtil midten af 1700-tallet. Dog har Johansen og Henrik Stevnsborg ved flere lejligheder henledt opmærksomheden på anvendelse af det inkvisitoriske princip allerede omkring 1700.

Et andet retshistorisk aspekt, som bogen kaster nyt lys over, er procesøkonomi. Også dette emne har optaget flere historikere i de senere år (se navnlig Tyge Krogh: *Staten og de besiddelsesløse på landet 1500 - 1800*, Odense 1987). I overensstemmelse med den private påtaleret i straffesager var det - til langt ind i 1700-tallet - kutyme, at sagens omkostninger (dvs. udgifterne til varetægts-

fængsling, forplejning, dommer- og skriver-salærer samt eksekution) blev dækket af den, der rejste sagen, medmindre den dømtes bo kunne klare det. Der kendes adskillige eksempler på, at den private procesøkonomi virkede hæmmende på lysten til at få opklaret en forbrydelse, men det er også velkendt, at mange sager blev ordnet ved privat forlig mellem parterne - altså uden at blande retten ind i det. Hvad trolddomssager angår, dokumenterer Johansen en del tilfælde, hvor sagsøgeren selv måtte betale, men nogle gange måtte lensmanden træde til p.g.a. anklagerens fattigdom. I Ribe og Helsingør blev udgifterne til fængsling og henrettelse dog dækket af byens kasse.

Bogens sidste kapitel er viet processernes ophør. Her fremsætter Johansen en interessant tese som årsagsforklaring: det var sognepræsterne rundt om i landet, der fra deres prædikestole talte imod hekseforfølgelser, og med tiden fik disse prædikener virkning på befolkningens adfærd, og forfølgelseme blev bragt til ophør. Præsternes indstilling var ikke udtryk for humaniter idealisme, men for en teologisk begrundet opfattelse, nemlig forsyns-opfattelsen. Denne går - i korthed - ud på følgende: alle mennesker er uforbedelige syndere, som bliver straffet af Gud (Forsynet) efter Hans uransagelige visdom. Derfor skal man tålmodigt bære den modgang og de ulykker, der rammer én, og ikke skyde skylden på troldfolk og andre syndebukke. Mange af disse præster benægtede ingenlunde eksistensen af troldfolk. De mente imidlertid, at det var Gud, der i tidens fylde skulle dømme og straffe dem; dette tilkom ikke mennesker.

I perioder, først og fremmest i årene efter 1615, sad der mænd på universitetet og på bispestolene, der havde en anden og

mere "moderne" teologisk indstilling end landsbypræsterne. Disse teologer kæmpede for den "rene" lutherske lære, og de fortrede aktiv bekæmpelse af afvigere inden for lutherdommen såvel som katolikker, calvinister og djævelens håndlangere i form af troldfolk. Men selv om sognepræsterne i dén forbindelse var tiltænkt en aktiv og udfarende rolle, mener Johansen, at de forholdt sig passive over for forfølgelserne og fortsatte med at prædike forsyns-teologi. Han henviser bl.a. til, at der i det jyske materiale er ikke færre end 27 eksempler på, at en sognepræst har haft kendskab til en kvindes troldomsrygte - uden, at han har grebet ind. Som regel tog præsterne kun del i "heksejagten", hvis de mente, at de selv var blevet generet af troldkvinden.

Johansens årsagsforklaring er afgjort spændende, men der er dog et par forhold, der vækker undren. Præsterne skæres over én kam; kunne der ikke tænkes at have været forskelle på præsternes holdninger alt efter præstens alder (generation) og hvor i landet, han virkede som præst? Iflg. Johansen skulle præsterne holdningsmæssigt skille sig markant ud fra den befolkning, de virkede iblandt. Men i anden sammenhæng nævner han, at det niveau, som de teologistuderende ved Københavns Universitet skulle nå, næppe var særligt højt. Måske har mange præster snarere valgt at identificere sig med de menigheder, den befolkning, de virkede iblandt og var en del af? Forfølgelserne blussede op efter forordningen af 1617 og toppede i 1625; herefter fandt deres antal. At der ikke kom nye forfølgelsesbølger, tilskriver Johansen præsternes indsats. Allerede i løbet af otte år skulle indsatsen altså have båret

frugt; et relativt kort tidsrum, synes man. Endelig er det mestendels trykte prædikener, Johansen har benyttet, og forståeligt nok, for der er ikke bevaret mange håndskrevne. De præster, der får deres prædikener udgivet, er sjældent som præster er flest, men må formodes at ligge "over gennemsnittet". Det kan betyde, at de trykte prædikener ikke afspejler den slags forkyndelse, man almindeligvis hørte i landets kirker, men et højere niveau. På den anden side har mange "almindelige" præster sikkert brugt trykte prædikensamlinger som inspirationskilde. Holdningerne i de trykte prædikener har givetvis været tidstypiske, men måske ikke enerådende.

Ud over selve fremstillingen, der fylder 160 sider, indeholder bogen et omfattende tabelværk til belysning af de anklagede, anklagepunkterne og sagernes udfald, et kortmateriale og en liste over de jyske troldfolk 1609-87 med angivelse af navn, sagsnummer og sagens udfald. Derudover skal fremhæves den meget omfattende litteraturliste, der viser, at forfatteren er à jour med den nyeste vest- og østeuropæiske samt nordamerikanske forskning i emnet. Endelig er bogen forsynet med et person-, et sted- og et sagregister.

Som det forhåbentlig er fremgået, har Johansen i sin skildring af trolddom i Danmark i sjælden grad gjort brug af adskillige af historiefagets discipliner på én gang. Værket bliver derved både et rets-, administrations-, social-, mentalitets-, idé-, lærdoms- og kirkehistorisk bidrag.

Michael Bregnsbo og Jørgen Mikkelsen

Historiens ansigter - en anmeldelse.

Historiens ansigter. Redigeret af Erik Christiansen og Jens Chr. Manniche, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus, 1991, 168 s.

Historiefaget spænder vidt, både hvad angår tidsrum og de mange forskellige discipliner inden for faget (f.eks. kulturhistorie, økonomisk historie, kvindehistorie o.m.m.). Endnu længere omkring kommer man, når man spørger, hvad der bliver forsket i, hvilke resultater man når, hvordan forskningsresultaterne forholder sig sammenlignet med tidligere tider, og i hvilken retning de nyeste tendenser peger.

Det er netop spørgsmål som hvor historievitenskaben kommer fra og hvor den går hen, hvilke tendenser, der gør sig gældende inden for faget, som "Historiens ansigter" handler om. Bogen består af 10 artikler af forskellige forfattere, der belyser forskellige aspekter af disse spørgsmål, både m.h.t. tid og emne samt på det videnskabsteoretiske plan.

Det oplyses i indledningen, at bogen er et resultat af "Humanioradagene" ved Aarhus Universitet i 1988. Her havde man sat fokus på humanioras indhold og dets forhold til de andre videnskaber og til samfundet iøvrigt, og de enkelte fag ved det humanistiske fakultet i Aarhus blev bedt om at bidrage med "deres specifikke faglige statusopgørelse og faghistoriske perspektivering". Bidragyderne til bogen er alle historikere med tilknytning til Aarhus Universitet. Pladsen tillader kun en kort omtale af hver artikel, dyberegående diskussion er der ikke mulighed for.

Jens Chr. Manniche lægger ud med artik-

*len "En uvidenskabelig historie? - dansk historieforskning før "det kritiske gen-nembrud"". Fagets "oprindelsesmyte" siger, at først da professor Kristian Erslev kom til i slutningen af forrige århundrede og indførte kildekritik som metode i forskningen, da blev faget videnskab. I denne påstand ligger, at historieforskningen i Danmark før Erslev således ikke var videnskabelig. Så enkelt forholder det sig naturligvis ikke, og dét påvises i artiklen. Oldtidshistoriens forhold (og her menes den klassiske oldtid, antikkens Grækenland og Romerriget) bliver beskrevet i *Erik Christiansens* artikel. I udforskningen af denne periode af historien har faghistorikerne haft konkurrence fra klassiske filologer, arkæologer m.fl. EC diskuterer, hvad faghistorikerne som faghistorikere kan bidrage med til oldtidsforskningen. Oldtidsforskningens udvikling beskrives, og til slut konstateres, at hvor oldtidens historie tidligere hørte til den "almene dannelse" og dens historie var almen viden i dannede kredse, så kan man som oldtidshistoriker i dag ikke forudsætte noget bekendt.*

Danmarks middelalder har været en periode, hvis udforskning har tiltrukket mange af vore bedste historikere. Kildekritikken, udviklet af Kr. Erslev, blev til på grundlag af middelalderlige kilder. *Anders Bøgh* redegør for tendenserne i dansk middelalderforskning før og nu. Det er hans opfattelse, at middelalderforskningen tidligere har båret præg af forskernes "direkte overføring af nu-

tidserfaringer på middelalderen med den konsekvens, at synet på den skifter i takt med synet på historikernes samtid". Bøgh slår istedet til lyd for, at forskerne søger at finde frem til "middelalderens anderledeshed" (i forhold til nutidens samfund); dette ville bl.a.kunne gøres med inddragelse af teorier og tilgangsvinkler fra en videnskab som antropologi.

Det er ikke kun middelalderforskerne, der har overført tidserfaringer på deres forskningsobjekt. I sin tankevækkende artikel "Tysk og dansk syn på Det tyske Kejserrige 1871-1918" viser *Gerda Bonderup*, at historikere i forskellige politiske lejre, tyskere og danskere, der alle har arbejdet efter strenge videnskabelige krav, er kommet til vidt forskellige resultater, afhængig af politisk ståsted og nationalitet.

Arbejderhistorie er emnet for *Erik Strange Petersens* artikel. Tidligere var dette ikke et emne, som faghistorikere tog op, men i årene efter 1968 ændredes billedet totalt. Selv om interessen er fladet ud i løbet af 80'erne, så er den der fortsat. *Helge Paludan* beskæftiger sig med familiehistorie, og hos ham skildres denne fagdisciplins udvikling fra at være demografisk-sociologisk orienteret til det mere mentalitetshistoriske. I *Steen Buscks* artikel er det lokalhistorien, der får en faglig statusopgørelse. Denne blev i begyndelsen af århundredet kun drevet af amatører og blev mødt med foragt fra de professionelle historikeres side. I løbet af århundredet blev den dog taget til nåde og betragtet som "byggesten" i arbejdet med rigshistorien. I 70'erne og 80'erne er lokalhistorien endelig blevet et mål i sig selv, omgærdet med stor interesse og

drevet af såvel professionelle som amatører. Lokalhistorie er også emnet for *Lisbeth Nielsens* og *Poul E. Forskær Poulsens* artikel, men fra en anden synsvinkel. Flere af bogens bidragydere har slået til lyd for, at historikerne inddrager elementer fra antropologien i deres forskning, og denne artikel viser, hvordan dette kan gøres. Undersøgelsens genstand er en retssag fra 1859 fra et jysk landsogn. De to forfattere formår v.h.j.a. antropologiske teorier og tilgangsvinkler at fravriste kildematerialet nye, væsentlige oplysninger. *Jan Ifversens* artikel hedder "Politik i historien". I Indledningen hedder det: "Eftersom et begreb som politik, der både flourer i teori og i daglig tale, langt fra har en selvindlysende betydning, bliver det for mig at se uomgængeligt at diskutere en bestemmelse heraf". Det går artiklen så med. *Uffe Østergaard* slutter af med artiklen "Efter den videnskabelige historieforskning's storhed og fald". Her sættes historien ind i det store videnskabsteoretiske perspektiv.

Bogen er forsynet med et forord, der giver et referat af hver enkelt artikel, og bagi bogen findes biografiske oplysninger om forfatterne.

Selv om pladsen ikke har levnet mulighed for at referere alle artiklerne tilstrækkeligt dybtgående, håber jeg alligevel, at det af foranstående er fremgået, at der er tale om en spændende, nyttig og instruktiv lille bog. Der kunne være andre grene af historiefaget, der også kunne være valgt, men det er bare udtryk for, hvor vidtspændende faget er - alt kan ikke komme med. Selv om det er vidt forskellige grene af faget, der bliver belyst, fornemmer man dog også visse fællestræk. Her tænker jeg på en tendens til at åbne

sig over for andre videnskaber (antropologi) og en orientering i retning af det mentalitetshistoriske. Disse træk går igen i mange af artiklerne.

Bogen vil være velegnet for alle lægfolk, der interesserer sig for historiefaget generelt, men også for faghistorikere, der ønsker at være orienteret om udviklingen

inden for faget, herunder forskere, der ønsker at vide, hvad der sker i andre af fagets forskningsfelter end lige netop deres eget.

Michael Bregnsbo.

Redaktøremå af "Historiens ansigter" har hentet inspiration til bogens titel fra den romerske mytologi. Guden Janus vogtede hjemmets dør og var gud for al indgang og begyndelse. Han var udstyret med to ansigter for årvågent at kunne skue både frem og tilbage. Bogen indledes med følgende ord: "Når historikere overvejer, hvad deres fag går ud på, er det karakteristisk, at de også ser tilbage på fagets tidligere traditioner, og historiografi er en veletableret genre inden for historiefaget." (s. 5) (Støbt romersk as, gengivet i Salomonsens konversationsleksikon, bd. XII, s. 804.)

Tage Kaarsted *For videnskab og kunst. Medaljen Ingenio et arti 1841 – 1991*, indstiftet som udmærkelse for landets ypperste videnskabsmænd og kunstnere. Efter en gennemgang af medaljens historie biograferes de 155 modtagere, og bogen slutter med et udvalg af de selvbiografier, som i tidens løb er indleveret til Ordenskapitlet. Fra Betty Nansen og Anna Ancher til Knud W. Jensen, F.J. Billeskov Jansen og Erik Fischer. En enestående nøgle til 150 års dansk åndsliv. 395 sider, indb., ill. Kr. 328,00.

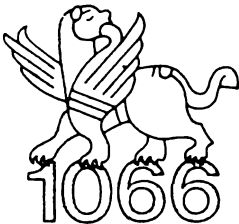
Steen Ousager *Guldsnore på sporet – Jernbane, politik og forening*, handler om en af de første fagforeninger for offentligt ansatte – fra generaldirektør til trafikelev. Om stiftelse, indre modsætninger og først og fremmest om trafikpolitik i Danmark fra 1835 til idag. En bog for alle, der interesserer sig for jernbaner, fagbevægelse og politik. 256 sider, indb., ill. Kr. 298,00.

Tage Kampmann *Kun spiren frisk og grøn. Læreruddannelse 1945–1991*, er beretningen om seminarieuddannelserne beskrevet af en tidligere rektor og undervisningsinspektør. Forfatteren karakteriserer med- og modspillere, bl.a. undervisningsministre fra Hartvig Frisch og Julius Bomholt til Ritt Bjerregaard og Bertel Haarder. 228 sider, ill. Pris kr. 258,00.

Niels Thomsen og Jette D. Søllinge har skrevet *De danske aviser 1634–1989* i 3 bind, hvoraf det sidste netop er udkommet. Samtlige danske aviser beskrives: deres historiske, personalemæssige, administrative og økonomiske forhold. Et uundværligt redskab for alle, der interesserer sig for historie og dansk presse gennem tiderne. 356+727+750 sider, ill. pris i abb. kr. 328,00. I løssalg koster Bind 1 (1634–1847) kr. 328,00, bind 2 (1848–1917) kr. 398,00 og bind 3 (1917–1989) kr. 498,00.

Tidsskrift for Historisk Forskning

Historisk Institut • Njalsgade 102 • 2300 Kbh S • Giro 4 18 85 51

Ansvarshavende redaktør: Svend Honoré
Lundebjerggårdsvej 194, 2.tv.
2740 Skovlunde
Tlf: 42 84 64 14

Redaktion: Michael Bregnsbo
N.H.Frandsen
Kim Furdal
Jørgen Mikkelsen
Frank Müntzberg
Bjørn Wied
Steen Østergaard

Ekspedition: Bjørn Wied
Parkvej 17
3450 Allerød
Tlf: 42 27 55 85

Priser:

21 årgang:	Abonnement	kr.	135,00
	Løssalg pr. nr.	kr.	40,00
Ældre årgange:	pr. nr.	kr.	20,00

Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.

Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

Lasersats og tryk AU-Kommunikation

ISSN 0106 - 0627